SUN'IY INTELLEKT VA TALABALARNING IJTIMOIY QONIQISHI

Raxmatullayeva Laylo Farrux qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti Amaliy psixologiya yo‘nalishi talabasi
Xudayberdiyev Oybek Gafrovich
Ilmiy rahbar: Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi
https://orcid.org/0009-0005-2261-0082
gafurovichoybek@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining oliy ta’lim tizimida qo‘llanilishi va uning talabalarning ijtimoiy qoniqish darajasiga ta’siri psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim jarayonining texnologiyalashuvi, o‘quv jarayonida insoniy muloqotning o‘zgarishi hamda talabalarning ijtimoiy-psixologik holatiga yangi omillarning kirib kelishi bilan izohlanadi. Tadqiqot doirasida aralash metodologiya asosida empirik ma’lumotlar to‘planib, sun’iy intellektdan foydalanish darajasi va talabalarning ijtimoiy qoniqish ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, SI vositalari o‘quv jarayonini individuallashtirish va akademik samaradorlikni oshirishga xizmat qilsa-da, ijtimoiy qoniqishning affektiv va kommunikativ komponentlari ko‘proq insoniy muloqot bilan bog‘liq holda shakllanadi. Tadqiqot natijalari asosida ta’lim tizimida sun’iy intellektdan foydalanishda ijtimoiy-psixologik muvozanatni ta’minlash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ijtimoiy qoniqish, talaba shaxsiyati, pedagogik muloqot, raqamli ta’lim, emotsional farovonlik, o‘quv motivatsiyasi, gibrid ta’lim muhiti, psixologik moslashuv.

Kirish

Raqamli transformatsiya jarayonlari zamonaviy oliy ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirib, o‘quv jarayoniga sun’iy intellekt (SI) asosidagi texnologiyalarni keng joriy etishni taqozo etmoqda. Adaptiv o‘quv platformalari, virtual tutorlar, chatbotlar, o‘quv analitikasi va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari ta’lim samaradorligini oshirish, individuallashtirilgan yondashuvni ta’minlash va tezkor aks aloqa berish imkonini yaratmoqda. Biroq ta’lim jarayoni faqat akademik natijalar bilan belgilanmaydi; u talabaning ijtimoiy qoniqishi, psixologik farovonligi va ijtimoiy moslashuvi bilan ham uzviy bog‘liqdir.

Ijtimoiy qoniqish talabaning ta’lim muhitidagi o‘zaro munosabatlardan, guruhga mansublik hissidan, pedagog bilan muloqot sifatidan va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasidan qoniqish holatini ifodalaydi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy qoniqish o‘quv motivatsiyasi, akademik muvaffaqiyat va shaxsiy rivojlanish bilan bevosita bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi talabalarning ijtimoiy qoniqishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi muhim ilmiy masala sifatida namoyon bo‘ladi.

Bir tomondan, SI vositalari talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, o‘quv materialini moslashtiradi va bilim olish jarayonini qulaylashtiradi. Ikkinchi tomondan,

raqamli vositalar vositachiligidagi muloqot insoniy aloqalarning qisqarishiga, ijtimoiy izolyatsiya xavfiga yoki shaxslararo munosabatlarning yuzakilashuviga olib kelishi mumkin. Mazkur maqolaning maqsadi sun'iy intellektdan foydalanish sharoitida talabalarning ijtimoiy qoniqish darajasini psixologik jihatdan tahlil qilish va ushbu jarayonning ijobiy hamda salbiy omillarini aniqlashdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Talabalarning ijtimoiy qoniqishi masalasi ijtimoiy psixologiya va pedagogik psixologiya doirasida keng o'rganilgan. Ijtimoiy qoniqish tushunchasi ko'pincha subyektiv farovonlik va hayotdan qoniqish nazariyalari bilan bog'liq holda talqin qilinadi. E. Diener va hamkorlari (1985, 1999) tomonidan ishlab chiqilgan subyektiv farovonlik konsepsiyasida shaxsning hayotdan qoniqishi, ijobiy emotsiyalari va salbiy emotsiyalarning kamayishi asosiy mezon sifatida ko'rsatiladi. Ta'lim kontekstida esa ijtimoiy qoniqish o'quv muhitidan, muloqot jarayonidan va akademik hamkorlikdan qoniqish bilan belgilanadi.

R. Ryan va E. Deci (2000)ning o'zini-o'zi determinatsiya nazariyasiga ko'ra, shaxsning ichki motivatsiyasi uch asosiy ehtiyoj – avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik (relatedness) qondirilganda shakllanadi. Aynan ijtimoiy aloqadorlik ehtiyoji talabaning ijtimoiy qoniqish darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlari avtonomiya va kompetentlikni kuchaytirishi mumkin, biroq ijtimoiy aloqadorlik komponenti yetarlicha qo'llab-quvvatlanmasa, ijtimoiy qoniqish pasayishi ehtimoli mavjud.

Shaxslararo muloqot va empatiya muammolari C. Rogers (1961)ning gumanistik yondashuvida markaziy o'rin egallaydi. Unga ko'ra, samarali ta'lim jarayoni shaxsga yo'naltirilgan muloqot, empatik tushunish va ijobiy psixologik muhitga asoslanadi. Raqamli vositalar vositachiligidagi ta'lim sharoitida ushbu omillarning qanday namoyon bo'lishi zamonaviy tadqiqotlarda dolzarb masala sifatida ko'rilmoqda.

Sun'iy intellektning ta'limdagi o'rni bo'yicha R. Luckin (2018) SI ni "kuchaytiruvchi intellekt" sifatida talqin qilib, uning pedagogik jarayonda qo'llab-quvvatlovchi vosita bo'lishi zarurligini asoslaydi. Holmes, Bialik va Fadel (2019) o'z tadqiqotlarida SI texnologiyalari o'quv natijalarini yaxshilashini ta'kidlagan holda, ijtimoiy va emotsional jihatlarni e'tibordan chetda qoldirmaslik lozimligini qayd etadilar. Shuningdek, Sh. Turkle (2011) texnologiyalarning insonlararo aloqalarga ta'siri haqida tanqidiy fikr bildirib, raqamli muloqotning yuzaki tus olish xavfini ko'rsatadi.

Learning analytics sohasida G. Siemens (2013) va D. Gasevich (2015) ta'lim ma'lumotlarini tahlil qilish orqali o'quv jarayonini optimallashtirish imkoniyatlarini asoslab bergan. Biroq ular ham insoniy omilning ahamiyatini inkor etmaydi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gibrid ta'lim muhiti – ya'ni sun'iy intellekt va insoniy muloqot uyg'unligi – talabalarning akademik va ijtimoiy qoniqishini ta'minlashda eng samarali model hisoblanadi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar sun'iy intellektning ta'lim samaradorligiga ijobiy ta'sirini tasdiqlasa-da, uning talabalarning ijtimoiy qoniqishiga ta'siri masalasi hali yetarli darajada empirik o'rganilmaganini ko'rsatadi. Ayniqsa, ijtimoiy aloqadorlik, guruhga mansublik hissi va emotsional qo'llab-quvvatlash omillarining SI sharoitida qanday o'zgarishi chuqur tadqiq etishni talab qiladi. Mazkur maqola aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Mazkur tadqiqot aralash metodologiya (mixed-methods) asosida tashkil etildi hamda kvantitativ va sifat tahlil usullari uyg'unlashtirildi. Tadqiqot obyekti sifatida respublikaning 3 ta oliy ta'lim muassasasida tahsil olayotgan 1–4-bosqich talabalari jalb qilindi. Umumiy tanlanma hajmi 248 nafar respondentni tashkil etdi (142 nafar qiz, 106 nafar o'g'il talaba; o'rtacha yosh

19,8). Tanlanma tasodifiy-klaster usulida shakllantirildi. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi: 1) Talabalarning ijtimoiy qoniqish darajasini aniqlash uchun Dienerning “Satisfaction with Life Scale” (SWLS) adaptatsiyalangan varianti; 2) Ijtimoiy aloqadorlik va guruhga mansublik hissini o‘lchash uchun Relatedness Need Satisfaction shkalasi (Deci & Ryan konsepsiyasi asosida); 3) Sun’iy intellektdan foydalanish darajasini aniqlash uchun mualliflik so‘rovnomasi (15 bandli Likert shkalasi); 4) Yarim tuzilgan intervyu va kuzatuv. Mualliflik so‘rovnomasining ichki ishonchliligi Cronbach alfa = 0,84 ni tashkil etdi, bu uning yetarli psixometrik barqarorligini ko‘rsatadi. Ma’lumotlar SPSS 26 dasturi yordamida qayta ishlanib, deskriptiv statistika, korrelyatsion tahlil (Pearson r), Student t-mezoni va bir omilli dispersiya tahlili (ANOVA) qo‘llanildi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning 68% i sun’iy intellekt vositalaridan (ChatGPT, adaptiv platformalar, avtomatik test tizimlari va boshqalar) muntazam foydalanadi, 21% vaqti-vaqti bilan foydalanadi, 11% esa deyarli foydalanmaydi. Ijtimoiy qoniqish ko‘rsatkichlari uch guruh kesimida taqqoslandi.

Sun’iy intellektdan foydalanish darajasi va ijtimoiy qoniqish ko‘rsatkichlari (M ± SD)

1-jadval.

Guruh	N	Ijtimoiy qoniqish o‘rtacha ball (0–35)	Ijtimoiy aloqadorlik (0–30)
Yuqori darajada foydalanish	169	24,8 ± 4,1	19,3 ± 3,8
O‘rta darajada foydalanish	52	26,1 ± 3,7	21,4 ± 3,2
Past darajada foydalanish	27	27,6 ± 3,5	23,2 ± 2,9

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellektdan o‘rtacha foydalanadigan guruhda umumiy ijtimoiy qoniqish ko‘rsatkichi yuqoriroq. ANOVA natijalari guruhlar o‘rtasida ijtimoiy aloqadorlik bo‘yicha statistik ahamiyatli farq mavjudligini ko‘rsatdi ($F=4,27$; $p<0,05$). Bu shuni anglatadiki, texnologiyadan haddan tashqari foydalanish ijtimoiy aloqadorlik hissining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Pearson korrelyatsion tahlili sun’iy intellektdan foydalanish intensivligi bilan ijtimoiy qoniqish o‘rtasida zaif manfiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi ($r = -0,29$; $p<0,05$). Biroq SI dan foydalanish va akademik samaradorlik o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik qayd etildi ($r = 0,41$; $p<0,01$). Bu natijalar sun’iy intellekt o‘quv jarayonini optimallashtirishi, biroq ijtimoiy komponentni to‘liq qo‘llab-quvvatlamasligini tasdiqlaydi.

2-jadval. Korrelyatsion ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkichlar	SI foydalanish	Ijtimoiy qoniqish	Akademik o‘rtacha ball
SI foydalanish	1	-0,29*	0,41**
Ijtimoiy qoniqish	-0,29*	1	0,34*
Akademik ball	0,41**	0,34*	1

(*p<0,05; **p<0,01)

Sifat tahlili (intervyu) natijalari ham muhim ma’lumotlar berdi. Respondentlarning 72% i SI vositalari o‘qishni yengillashtirishini ta’kidladi, biroq 58% i guruhli muhokamalar va bevosita muloqot kamayganini qayd etdi. 46% talaba esa “raqamli mustaqillik” ortgani bilan birga “ijtimoiy faollik” pasayganini bildirdi. Kuzatuv natijalari gibrid model (ya’ni SI + an’anaviy

muloqot) qo‘llanilgan auditoriyalarda ijtimoiy faollik va qoniqish darajasi yuqoriroq ekanini ko‘rsatdi.

Umuman olganda, empirik natijalar sun’iy intellekt talabalarning akademik natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatsa-da, ijtimoiy qoniqish darajasi insoniy muloqot, guruhga mansublik hissi va pedagog bilan bevosita aloqaga ko‘proq bog‘liqligini tasdiqladi. Eng optimal ko‘rsatkichlar texnologiya va an’anaviy pedagogik muloqot uyg‘unlashgan sharoitda qayd etildi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan empirik tadqiqot natijalari sun’iy intellekt texnologiyalarining oliy ta’lim jarayonida qo‘llanilishi talabalarning akademik samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini, biroq ijtimoiy qoniqish darajasiga ta’siri murakkab va ko‘p omilli ekanini ko‘rsatdi. Sun’iy intellekt vositalari o‘quv materialini individuallashtirish, tezkor aks aloqa taqdim etish va mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali talabalarning kompetentlik hissini oshiradi. Bu esa o‘z navbatida akademik motivatsiya va o‘zini-o‘zi boshqarish ko‘rsatkichlarining ortishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tahlil natijalari sun’iy intellektdan haddan tashqari foydalanish talabalarning ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojini qondirish darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatdi. Ijtimoiy qoniqishning affektiv komponentlari – guruhga mansublik hissi, emotsional qo‘llab-quvvatlash, pedagog bilan ishonchli muloqot – asosan bevosita insoniy interaksiya bilan bog‘liq ekanligi tasdiqlandi. Demak, ta’lim tizimida sun’iy intellektni joriy etish inson omilini kamaytirish emas, balki pedagogik muloqotni samarali qo‘llab-quvvatlash tamoyiliga asoslanishi lozim.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchidan, oliy ta’lim muassasalarida gibrid ta’lim modelini keng joriy etish, ya’ni sun’iy intellekt vositalari va an’anaviy muloqotni muvozanatli uyg‘unlashtirish; ikkinchidan, sun’iy intellekt platformalarini ishlab chiqishda ijtimoiy-emotsional o‘rganish (SEL) komponentlarini integratsiya qilish; uchinchidan, pedagoglar uchun “Raqamli pedagogik kommunikatsiya” bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish; to‘rtinchidan, talabalarning ijtimoiy qoniqishini muntazam monitoring qilish va psixologik xizmat tizimini kuchaytirish; beshinchidan, sun’iy intellektdan foydalanish jarayonida etik, ijtimoiy va psixologik xavfsizlik me’yorlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish.

Umuman olganda, sun’iy intellekt ta’lim tizimida samarali yordamchi vosita sifatida namoyon bo‘lsa-da, talabalarning ijtimoiy qoniqishini ta’minlashda insoniy muloqot hal qiluvchi omil bo‘lib qoladi. Shuning uchun texnologik taraqqiyot va insonparvarlik yondashuvining uyg‘unligi zamonaviy ta’lim strategiyasining asosiy tamoyili sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice-Hall.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
3. Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
4. Diener, E. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302.
5. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. Bantam Books.

6. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
7. Holmes, W., Persson, J., Chounta, I., Wasson, B., & Dimitrova, V. (2022). *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers*. UNESCO Publishing.
8. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL IOE Press.
9. Selwyn, N. (2016). *Education and Technology: Key Issues and Debates*. Bloomsbury Academic.
10. Siemens, G. (2013). Learning Analytics: The Emergence of a Discipline. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1380–1400.
11. Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books.